

➤ Лекція 1. Вступ до курсу «Соціокультурний розвиток людства»

План

1. Зміст поняття «соціокультурний розвиток людства».
2. Соціокультура в цивілізаційному процесі.
3. Роль курсу «Соціокультурний розвиток людства» в професійній підготовці соціолога.

1. Зміст поняття «соціокультурний розвиток людства»

У світовій суспільствознавчій науці склалися два основні підходи до вивчення суспільства та його історії. **Формаційний підхід** виходить з того, що економіка є базисом, основою розвитку будь-якого суспільства, визначальним чинником формування суспільних відносин, соціальної структури, політичної системи і всього духовного життя країни. **Цивілізаційний підхід** виходить з того, що культура є визначальним чинником розвитку будь-якого суспільства.

Культура як визначальна засада життєдіяльності людини і суспільства – явище багатогранне. З одного боку, вона виступає як феномен соціального організму та його еволюції, з іншого, як наукова категорія, що досліджує та визначає сутність, структуру та специфіку функціонування цього організму. Як результат багатогранності культури, в сучасних гуманітарних галузях (культурології, філософії, історії, соціології тощо) існує безліч визначень культури, проте загальним для них є те, що під культурою, на противагу «натурі» (природі), є те, що створила людина.

Культура – це всі матеріальні та духовні цінності, створені людством. В осмисленні культури виділяють такі напрями: філософський, антропологічний і соціологічний. В них розуміння сутності культури змінювалася залежно від змісту, що вкладався в цей феномен. Але як би не різнилися підходи до визначення поняття «культура», всі вони збігаються в тому, що це характеристика способу життєдіяльності людини, а не тварин. *Культура – основне поняття для позначення особливої форми організації життя людей.*

Цивілізація – (лат – civilis – цивільний, державний) філософський, історичний та культурологічний термін, який має декілька значень: загальнофілософське значення – соціальна форма руху матерії, що забезпечує її стабільність і здатність до саморозвитку шляхом саморегуляції обміну з природою (людська цивілізація в масштабах Всесвіту), історико-філософське значення – єдність історичного процесу і сукупності матеріально-технічних і духовних досягнень людства в ході цього процесу (людська цивілізація в історії Землі), стадія всесвітнього історичного процесу, пов'язана з досягненням певного рівня соціальності (стадія саморегуляції при відносній незалежності від природи, диференційованості суспільної свідомості), локалізоване в часі та просторі суспільство. Хоча прихильники «цивілізаційного підходу» зазвичай не визначають ключове для них поняття цивілізації, але якщо придивитися до контексту, в якому воно ними вживається, неважко помітити: під цивілізацією позначається той чи інший соціально-історичний організм з притаманною йому культурою, або регіональна система соціоісторичних організмів, що має спільну культуру.

Поняття «цивілізація» було відоме за античних часів як протиставлення античного суспільства варварському оточенню. В добу Просвітництва XVIII ст.,

як правило, поняття «цивілізація» використовували для позначення суспільства, заснованого на розумі, справедливості, освіті. За твердженням французького історика **Л. Февра**, до наукового обігу термін «цивілізація» вперше ввів філософ **П.-А. Гольбах** (1766). Відтоді він набув поширення і визнання.

В XIX ст. поняття «цивілізація» використовується для *характеристики певної стадії соціокультурного розвитку людства*, а саме для позначення «дикунства – варварства» та «цивілізації». **Л. Морган** і **Ф. Енгельс** назвали цивілізацією історичний етап, що прийшов на зміну первісному суспільству.

Деякі дослідники розглядають категорії «культура» і «цивілізація» як тотожні за змістом в ряду «культура» – «цивілізація» – «суспільство», а іноді ще й «людство». Такий підхід може створювати певні когнітологічні проблеми. Категорія «цивілізація» може вживатися як більш загальна для порівняльної характеристики стану суспільства в минулому для означення певної стадії (епохи, ери) його розвитку. Крім того, в межах однієї цивілізації можна розглядати протиставлення таких явищ, як *культура* і *антикультура* (субкультура).

Український вчений **Ю.В. Павленко** заснував нову наукову дисципліну – *соціокультурний розвиток людства*. **Предмет дослідження курсу** – *соціокультурний розвиток людства в його цивілізаційних і етнонаціональних формах*. Дослідження цих форм здійснюється на базі поєднання філософії історії та культурології з даними таких наук як всесвітня та національна історія, культура, археологія, соціологія, релігієзнавство, певні елементи економіки та синергетики як науки про самоорганізацію.

Система гуманітарної освіти передбачає набуття цілісних знань про соціокультурний розвиток людства – як *макроцивілізації*, що складається з низки *регіональних цивілізацій* і *мікроцивілізацій*. Без загального бачення генетики культури суспільства неможливо системно усвідомити окремі феномени культури. Кожне соціальне явище з наукового погляду має певну генетику та закономірності спадковості чи мінливості свого об'єкта (предмета). Все це набуває відображення в онтології – множині емпіричного матеріалу, на основі якого формуються теорія, наука.

Вивчення історії будь-якого соціального явища потребує виявлення його розвитку та інваріантних характеристик як окремих цивілізаційних систем (окремої країни, народу, нації, етносу), так і загальнолюдської цивілізації (макроцивілізації) в цілому.

Отже, соціокультурний підхід до аналізу соціальних явищ і процесів забезпечує науковий характер осмислення суспільства.

2. Соціокультура в цивілізаційному процесі

В методології цивілізаційного підходу до дослідження суспільства та інших соціальних феноменів є чимало проблем. **В. Гончаревський** зазначає, що велику кількість визначень цивілізації та її класифікацій обумовлюють умоглядність поняття цивілізації та його залежність від дослідницької установки історика. На відміну від цього, поняття народу має цілком незаперечну очевидність.

Традиційним є положення про те, що *народ творить свою культуру та свій власний неповторний світогляд*. Проте існує обернена взаємозалежність – також

і світогляд впливає на творення цього народу. Причому розрізнити ці два процеси чи встановити їх першість один відносно одного видається неможливим. **Що виникає раніше – народ, який є носієм світогляду, чи світогляд, який виступає основою виникнення цього народу?**

Таку тісну і нерозривну взаємозалежність народу і світогляду можна передати за допомогою одного цілісного поняття – **соціокультура**, яке органічно пов'язане з соціокультурним розвитком конкретного суспільства. **Соціокультура** (буквально – суспільство-культура) – це спосіб існування народу у формі цілісності народ-світогляд. Воно означає, що кожен народ формується на основі певного світогляду, будучи водночас безпосереднім творцем і носієм цього світогляду. Використання поняття соціокультури передбачає неможливість як встановлення першості виникнення народу або світогляду, так і взагалі методологічно адекватного їх розмежування в рамках єдиної соціокультурної реальності.

Таким чином, поняття соціокультури відображає ту ситуацію, коли народ не може існувати без власного світогляду, в той час як світогляд не може існувати без народу, який є його носієм. Звідси будь-які **якісні зміни світогляду або якісного чи кількісного складу народу зумовлюють собою зміну всієї цілісності соціокультури**.

Структурними елементами соціокультури, як цілісності народу і світогляду, виступають *релігія, мова та історична пам'ять*. Ці елементи повністю забезпечують потребу народу як у власній **самоідентифікації**, так і визначенні подальших шляхів розвитку.

Взаємопов'язаність історичного досвіду України, Росії та Білорусі, а також спільність православ'я як провідного елемента їхніх соціокультур спонукає до певних узагальнень та сходження на більш вищий, ніж соціокультура, рівень абстракції. Цим *загальним рівнем виступає поняття цивілізації*. Такий шлях від одиничного (соціокультура) до загального (цивілізація), який ґрунтується на очевидності буття народу, дозволяє уникнути апріорності у визначенні поняття цивілізації.

Цивілізація «складається» із подібних соціокультур, поряд з цим виступаючи їх «спільним знаменником». Це означає, що соціокультури пов'язані між собою в контексті цивілізації через спільне світобачення, яким виступає єдина для всіх них релігійна основа, в той час іншими своїми елементами (мова, історична пам'ять) вони різняться між собою. Виділення релігії, в якості основи взаємозв'язку схожих соціокультур, дозволяє віднести її до сутнісної основи цивілізації. Звідси цивілізація, являючи собою спільну для складових її соціокультур перспективу світобачення, виступає первинним фундаментом їхнього буття. Пов'язано це з тим, що **в структурі соціокультури саме релігія, як світобачення, виступає основою для подальшого формування цілісного світосприйняття (мови) та історичної рефлексії (історичної пам'яті)**.

Врахування поняття соціокультури у взаємозв'язку із поняттям цивілізації дає змогу орієнтувати цивілізаційний підхід на **висвітлення актуальних питань соціокультурної ідентичності України не з позицій її орієнтації на Європу чи Росію, а з точки зору саме України як окремого цивілізаційного центру**.

3. Роль курсу «Соціокультурний розвиток людства» в професійній підготовці соціолога

Місце і роль курсу «*Соціокультурний розвиток людства*» в підготовці магістрів зі спеціальності «соціологія» *визначається можливостями осмислення соціальних явищ і процесів, що витікають із зв'язків цього курсу з іншими науками.* Підготовка соціологів, здатних використовувати широкий інструментарій підходів та методів соціологічного аналізу соціальних явищ і процесів, спрямована на розвиток соціологічного мислення. В ході вивчення курсу студенти та аспіранти закріплюють свої знання про *теоретичні моделі соціальних явищ і процесів*, що представлені у творах суспільствознавців. В процесі ознайомлення зі змістом курсу «Соціокультурний розвиток людства» вони не лише сприймають певні знання, але й виявляють наявність відмінних і *суперечливих підходів до розуміння одних і тих явищ та процесів.* Виконання певних завдань, зокрема тих, які передбачають порівняльні дослідження, створює умови для розвитку *діалектичного мислення.* Отже, цей курс забезпечує одну із складових методологічної підготовки соціологів, а саме – ***розвиток соціологічного мислення.***

Вивчення курсу сприяє усвідомленню студентами та аспірантами практичного характеру соціологічних знань, засвоєнню основних напрямів та завдань у діяльності соціолога та професійної специфіки діяльності соціолога. Вони мають засвоїти аксіому про те, що *без соціологічного знання є неможливим ефективно соціальне управління на всіх рівнях соціальної взаємодії:* починаючи від управління самим собою, своїм життєвим шляхом, своєю долею, до управління такими об'єктами як команда, група, колектив, і далі – до управління громадою, населеним пунктом, регіоном, об'єктами міжрегіонального рівня, а потім – об'єктами державного, національного рівня, а комусь з них можливо доведеться стати причетним до управління на міжнародному чи глобальному рівні.

На всіх цих рівнях можливості залучення особи до соціального управління визначатимуться її здатністю до професійного соціологічного мислення у вирішенні різних завдань суб'єктів управлінської діяльності. Складовими соціального управління, незалежно від рівня, на якому воно здійснюється, є такі напрямки діяльності соціолога як *соціальна діагностика, соціальне прогнозування, соціальне проектування, соціальне програмування, соціальне планування та соціальна аналітика.* Саме ці складові є тим орієнтиром, що дозволяють у процесі вивчення курсу «Соціокультурний розвиток людства», показати зв'язок соціальної теорії та соціальної практики.

Вітчизняний дослідник проблем цивілізаційного розвитку людства **Ю. Павленко** зазначає, що «розгляд основних концепцій соціокультурного розвитку людства підводить до висновку про те, що адекватне осмислення останнього сьогодні вже неможливе на базі самої лише стадійної парадигми. На одному щаблі еволюції, як правило, існує два чи більше типів соціокультурних систем із притаманними їм специфічними тенденціями й напрямками подальшого руху».

Реалізація соціокультурного підходу в осмисленні життя народів пов'язана не лише з діалектичним способом мислення, але й з такими новими напрямками

сучасної науки як синергетика, альтернативістика, глобалістика, когнітологія та інші.

«Синергетично» мислячий дослідник оцінює певне соціальне явище не шляхом прямолінійного порівняння попереднього та наступного станів динамічних систем, а порівнюючи реальний хід і наступні події з вірогідним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні.

Альтернативістика – міждисциплінарний напрям прогнозування перспектив переходу до альтернативної цивілізації (суспільства, культури), відмінної від існуючої, що знаменує вихід суспільства з катастрофічного стану.

Глобалістика – це новий напрямок філософсько-соціологічних досліджень проблем, які мають позитивний чи негативний планетарний (світовий, глобальний) зміст.

Когнітологія – це наука про пізнання та соціальну рефлексію на рівні індивідуального та соціального інтелекту. Вона зародилася на межі соціальної психології, теорії інформації про ентропію (невизначеність) та критичну масу інформації як чинник щодо подолання невизначеності.

Важливим методологічним аспектом вивчення сучасних соціальних змін та формування світової культури є **нормативістський підхід**. Основним чинником його об'єктивного відображення є культура права, що набуває логічного завершення в нормах публічного права на рівні законодавства. У культурологічному аспекті право завжди було і є відображенням культури суспільних відносин, у тому числі відносин щодо інформації.

Таким чином, **соціокультурний розвиток людства** є напрямом розвитку соціального і гуманітарного знання, що ґрунтується на цивілізаційному підході до вивчення суспільства і має високий науковий потенціал осмислення тих соціальних змін, що відбуваються в сучасному світі, зокрема в українському суспільстві.